

Қасымбекова Г.Р.

Екінші деңгейдегі банктердің меншікті капиталының бухгалтерлік есебі мен бақылауын ұйымдастыру ерекшеліктері

Бұл мақалада екінші деңгейдегі банктердің меншікті капиталының бухгалтерлік есебі мен бақылауының банктің қаржылық жағдайы туралы барлық есептік-талдау ақпарат негізі ретіндегі мәні мен рөлі қарастырылады.

Қазақстан Республикасындағы екінші деңгейдегі банктердің жарғылық капитал, резервтік капитал, бөлінбеген пайда есебінің ерекшеліктері көрсетіледі.

Мақалада қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарына сәйкес есептілік дайындауда қолданылатын банктің меншікті капиталы есептіліктерінің негізгі формаларының бірі талданады. Сонымен қатар Базель III стандарттарын әлемдік банктік тәжірибеге және ҚР-да енгізу тәртібі берілді. Екінші деңгейдегі банктердің меншікті капиталының жеткіліктілігінің жаңа талаптарына өтудің артықшылықтары мен кемшіліктері айтылады.

Түйін сөздер: екінші деңгейдегі банктер, бухгалтерлік есеп, меншікті капитал, жарғылық капитал, шоттар жоспары, ҚЕХС, динамикалық резервтер, контрциклдік буфер.

Kassymbekova G.R.

Features of the organization of accounting and control of own capital of banks of the second level

In this article value and a role of accounting and control of own capital of banks of the second level as bases of all registration and analytical information on a financial condition of bank are in detail considered.

The author shows features of the accounting of authorized capital, the reserve capital, retained earnings of banks of the second level of the Republic of Kazakhstan.

In article one of the main forms of the reporting of own capital of bank used in banking practice by drawing up the reporting according to International Financial Reporting Standards is also studied.

At the same time, in article Basel of III in a section countries, including RK is given experience of introduction of standards. Prospects and possible negative consequences of transition to new requirements of sufficiency of own capital of banks of the second level are given.

Key words: banks of the second level, accounting, own capital, authorized capital, book of accounts, IFRS, dynamic reserves, countercyclic buffer.

Қасымбекова Г.Р.

Особенности организации бухгалтерского учета и контроля собственного капитала банков второго уровня

В данной статье подробно рассмотрены значение и роль бухгалтерского учета и контроля собственного капитала банков второго уровня как основы всей учетно-аналитической информации о финансовом состоянии банка.

Автор показывает особенности учета уставного капитала, резервного капитала, нераспределенной прибыли банков второго уровня Республики Казахстан.

В статье также изучена одна из основных форм отчетности собственного капитала банка, используемая в банковской практике при составлении отчетности в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности.

Вместе с тем, в статье дается опыт внедрения стандартов Базель III в разрезе стран, включая РК. Даны перспективы и возможные негативные последствия перехода к новым требованиям достаточности собственного капитала банков второго уровня.

Ключевые слова: банки второго уровня, бухгалтерский учет, собственный капитал, уставный капитал, план счетов, МСФО, динамические резервы, контрциклический буфер.

**ЕКІНШІ ДЕҢГЕЙДЕГІ
БАНКТЕРДІҢ МЕНШІКТІ
КАПИТАЛЫНЫҢ
БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕ-
БІ МЕН БАҚЫЛАУЫН
ҰЙЫМДАСТЫРУ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Елдер арасындағы экономикалық қатынастарда қазіргі орын алып жатқан өзгерістер және халықаралық капитал нарығына қаржылық жаһанданудың ықпалының күшеюі экономикалық ақпаратқа сұраныстың жоғарылауына әкелуде. Экономикалық ақпарат қалыптастырудың көзі ретінде тәжірибеде бухгалтерлік есеп жүйесімен дайындалатын есептік ақпарат қолданылады. Бұл деректердің көлемі ішкі және сыртқы нарықтардағы өзгерістерге байланысты әрдайым көбейіп келеді. Екінші деңгейдегі банктер, сонымен қатар басқа да кәсіпорындар мен ұйымдарда қалыптасатын жалпы есептік-талдау ақпаратының негізі болып табылатын бухгалтерлік есептің маңызы зор деп айтуға болады. Мемлекеттің рейтингі, инвестициялар, банкаралық несиелердің көлемі, екінші деңгейдегі банктердің меншікті құралдарының көлемі мен сапасы аталған ақпарат, деректердің айқындылығына, толықтығына тікелей байланысты.

Қаржылық жүйенің жалпы тұрақтылығы мен сенімділігі салымшылар мен басқа кредиторлардың банктерге және банк жүйесіне деген сенімділігіне тікелей байланысты. Осы сенімділікті анықтайтын негізгі факторлар келесі:

- меншікті капиталдың нарықтық құны немесе банктің нақты меншікті капиталы;
- табыстардың немесе акшалай қаражаттар ағындарының тұрақтылығы;
- ақпараттың сапасы;
- мемлекеттік кепілдердің нарықтық құны [1].

Экономикалық әдебиеттерде бухгалтерлік есеп – бақылау, өлшеу, тіркеу, өңдеу және басқару мен бақылауға қажетті шаруашылық қызметтің деректері мен құбылыстары жайлы ақпаратты тарату жүйесі ретінде қарастырылады.

Банктегі бухгалтерлік есеп банктің қызметін бақылау, талдау, басқару және болжау мақсатында банк мүлкінің жағдайы мен өзгерістері жайлы ақпарат ағынын жинақтап, қорыту жүйесі болып табылады.

Банктік қызмет көптеген тәуекелдермен байланысты, себебі олар өздерінің қызметтерін ұсынатын ерекше коммерциялық ұйымдар. Осы тәуекелдердің негізгілерінің бірі – қаржылық есеп және есептілікпен байланысты тәуекел, яғни банктің жалпы ақпараттық ағынына мәліметтердің қате енгізілуі, әрі қарай

қате өңделуі және рәсімделуі. Банктік тәуекелдердің жиі кездесетін себептеріне келесілер жағдайы:

- қажетті мәліметтердің банктің ақпараттық ағынына мүлдем енгізілмеуі;

- ақпараттық ағынға жалған деректердің енгізілуі;

- бастапқы дұрыс мәліметтер қате талданып, бұрмалануы;

- банк иелігіндегі немесе банк жауапкершілігіндегі тауарлар, қызметтер, материалдық мүліктерге байланысты мәліметтердің оларға сәйкес келмеуі;

- ақпарат дұрыс талданып, өңделгенімен есептілік мәліметтерінің дұрыс рәсімделмеуі. Қаржылық есеп және есептілікпен байланысты тәуекелдерді бақылап, алдын алу үшін қаржылық және басқа да ақпарат жайлы деректердің толықтығы, дер кездігі және олардың есептерде дұрыс рәсімделуі маңызды.

Екінші деңгейдегі банктердің өнімдері құнды сипатта төлемдік, меншікті және тартылған қаражаттардан тұрады. Демек, төлем айналымының міндеті қолма-қол және қолма-қолсыз формаларда бухгалтерлік есепте салымдар, несиелеу, кепілдіктер, кеңестер және басқа да банктік қызметтер арқылы осы қаражаттардың жағдайын көрсету болып табылады.

Банктік қызметтер ұлғаймалы құн қасиетімен ерекшеленеді, яғни банкпен көрсетілген әрбір қызмет табыс алуға және капиталдың келесі айналымға қатысуы үшін құнды көбейтуге ықпал ету керек. Сондықтан екінші деңгейдегі банк – қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыратын және жарғылық қызмет нәтижесінде пайда табатын ерекше ұйым деп айтуға болады.

Бухгалтерлік есеп басқару функциясы болып табылатын, бір жағынан – есептік мәліметті мақсатты қолданатын басқару субъекті ретіндегі орган, екінші жағынан – нақты жүргізілетін қызметтің басқару субъектімен бухгалтерлік есеп арқылы зерттелетін объектілері.

Банктегі бухгалтерлік есептің объектілері – бірінғай ақшалай өлшеммен көрсетілетін банктің меншікті негізгі және айналым құралдары, тартылған қаражаттары, сонымен қатар есепайырысу, кассалық, несиелік, қаржылық қызметтері және қаржылық нәтижелері.

Банк табысты қызмет атқару үшін оған келесі қаражаттар қажет: банк кассасындағы ұлттық және шетел валютасындағы қолма-қол ақшалай қаражаттары; Қазақстан Республикасының Ұлттық банкінде және басқа банктердегі корреспонденциялық шоттардағы қаражаттар; бағалы қа-

ғаздарға салынған қаражаттар; Ұлттық банктегі резервтік шоттағы қаражаттар, сонымен қатар ғимараттар, байланыс құралдары, компьютерлік техника және т.б. мүліктер [2].

Екінші деңгейдегі банктің меншікті капиталы және оның пайдасы бухгалтерлік есептегі ақшалай қаражаттармен байланысты негізгі түсініктердің бірі. Сондықтан банк қызметін талдауда ақшалай қаражаттардың түсуі мен шығуы шаруашылық іс-әрекеттің негізгі деректері болып табылады. Осы деректер арқылы бухгалтерлік есеп объектілері бағаланады және басқарушылық шешімдер қабылданады.

Ақшалай қаражаттар капиталға қатысты ерекше мәнге ие болады, себебі сатып алу құны ретінде жеке немесе заңды тұлғамен өзінің тауарлар мен қызметтердегі қажеттерін қанағаттандыру үшін қолданылады [3].

Екінші деңгейдегі банктің меншікті капиталына оның қаржылық тұрақтылығын, коммерциялық және шаруашылық қызметін қамтамасыз ететін әр түрлі қорлары, сонымен қатар ағымдық қызметінің нәтижелері және алдыңғы жылдардағы бөлінбеген пайдасы жатады.

Банктің меншікті құралдарының құрамы банктің жарғылық капиталы, резервтік капиталы, арнайы қорлары және бөлінбеген табысынан тұрады.

Екінші деңгейдегі банктің жарғылық капиталы – банк құрылғанда салынған акционерлердің қаражаттары немесе құрылтайшылардың пайлық жарналары [4].

Банктің резервтік капиталы – банк қызметінде пайда болуы мүмкін зияндардың орнын жабу мақсатында құрылған қаражат қоры.

Сондай-ақ резервтік қор банктің тұрақты қызмет етуін қамтамасыз етеді. Резервтік қордың көлемі заңды түрде Қазақстан Республикасының Ұлттық банкінің талаптарына сәйкес жарғылық капитал көлемінен белгілі бір процент мөлшерінде құрылады, оның мөлшері жарғылық қормен теңескен жағдайда жарғылық капиталға толығымен аударылады. Резервтік қордың құралуының негізгі көзіне банк пайдасы жатады.

Банк қызметінің нәтижесінде акционерлер алдындағы міндеттемелерін орындауға қаражаттары жеткіліксіз болса, онда резервтік капитал есебінен банктің артықшылығы бар акциялары бойынша дивидендтер төленеді. Кейбір жағдайларда банк шығындары резервтік капитал есебінен жабылады.

Банктің резервтік капиталының алдыңғы жылдардағы сомасы жайлы ақпаратты «Бөлінбеген таза пайда (жабылмаған зиян)» шотынан

алуға болады. Банктің ағымды және болашақтағы табыстарының бөлінуі банк акционерлері жиыналысының шешімі бойынша жүргізіледі.

Екінші деңгейдегі банктің қосымша капиталдары – негізгі құралдардың тозуына байланысты аударылған аударымдар есебінен және белгілі мақсатқа бағытталатын пайданы бөлу нәтижесінде құрылатын қаражаттар.

Банктің арнайы қорлары – негізгі қорларды қайта бағалау негізінде, валюталық қаражаттарды қайта бағалау қоры, яғни ұлттық валюта мен шетел валюталары арасындағы айырма нәтижесінде құрылады. Валюталық қаражаттарды қайта бағалау қоры шетел валютасында жарғылық капиталды қалыптастыру барысында маңызды.

Келесі қорға жекелеген банктік операциялар бойынша тәуекелді төмендету мақсатында құрылатын *арнайы резервтер* жатады. Мұндай резервтерге: несиелік тәуекелді жабуға және бағалы қағаздардың күнсыздануына байланысты құрылған резервтер жатады.

Бөлінбеген пайда – акциялар бойынша дивидендті төлегеннен кейін және резервтік қорға аударғаннан қалған пайданың бөлігін білдіреді.

Банктің меншікті капиталын ұлғайту жолдарына мыналар жатады:

- банк пайдасы;
- акциялар шығару;
- құрылтайшылар және пай қосушылар санын көбейту;
- облигациялар шығару.

Банк капиталы банктің дербестігін қамтамасыз ете отырып, оның қаржылық тұрақтылығына кепіл болады және банктің басынан кешетін әр алуан тәуекелдердің зардаптарын ретке келтіретін басты көз болып табылатыны белгілі.

Қазақстан Республикасында екінші деңгейдегі банктерде бухгалтерлік есеп жүргізудің негізі ретінде Қазақстан Республикасының Ұлттық банкімен бекітілген екінші деңгейдегі банктердегі бухгалтерлік есеп шоттарының Типтік жоспары қолданылады. Шоттар жоспары синтетикалық есептің төрт таңбалы шоттарының бірінші жүйесі болып табылады (3000-3599). Барлық екінші деңгейдегі банктерде есеп жүргізудің ыңғайлы біркелкі формасы банктердің және олардың филиалдарының қызметтерін талдауға мүмкіндік береді. Типтік жоспардың «Меншікті капитал» III бөліміндегі бірнеше негізгі шоттары келесідей аталады:

- 3000 – «Банктің жарғылық капиталы»;
- 3100 – «Банктің қосымша капиталы»;
- 3510 – «Резервтік капитал»;

3599 – «Үлестірілмеген таза табыс (жабылмаған шығын)» [5].

Қазақстандық екінші деңгейдегі банктер бухгалтерлік есепті Қазақстан Республикасының Ұлттық банкінің талаптарына, нұсқауларына, сонымен қатар Қазақстан Республикасының нормативті-құқықтық құжаттарына сәйкес жүргізуге міндетті.

Қазіргі таңда екінші деңгейдегі банктердің қаржылық есептіліктерін қалыптастыру, сонымен қатар банктердегі есептік үдерістің, яғни бухгалтерлік есеп жүргізу нұсқауларының да қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарына сай болуы талап етіледі.

Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарының (IAS) 1-ші стандарты «Қаржылық есептілікті ұсыну» бойынша капитал – банктің барлық міндеттемелері шегерілгеннен кейінгі оның активтерінде қалған үлесі (equity). Оны келесі теңдеумен көрсетуге болады:

$$\text{Активтер} - \text{Міндеттемелер} = \text{Капитал}$$

Банктің қаржылық есептілік элементтерінің мазмұнын сипаттауда ҚЕХС қағидалары капиталды таза активтер деп атайды, сондықтан банк капиталының екі есептік мерзімдер арасындағы өзгерісі таза активтердің көбеюін немесе азаюын көрсетеді. Капиталдың жалпы өзгеруі, акционерлердің операцияларын есептемегенде (капитал еңгізу және дивидендтер), банктің ағымды мерзімдегі қызметінің нәтижесіндегі пайдалары мен залалдарының жиынтығы болып табылады.

Жалпы айтылғанда, капитал және оның көлемі активтер мен міндеттемелердің бухгалтерлік бағаларының айырмасы түрінде анықталады. Аталған көзқарас банктің балансын ағымды мерзімдегі шоттар бойынша жазулар салдары деп қана қоймай, сонымен қатар банктің ағымды мерзімдегі қаржылық жағдайының элементтерін өлшеу нәтижесі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Банктердің есептілігі Қазақстан Республикасының заңдары мен Ұлттық Банктің нормативті актілерінде қарастырылатын екінші деңгейдегі банк қызметі жайлы ақпаратты қабылдау нысаны, яғни құжаттардағы ақпараттың айқындылығына жауапты тұлғалармен қол қойылған ресми бекітілген есептік құжаттар немесе есептілік нысандары.

Екінші деңгейдегі банктер қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттарына сәйкес қаржылық есептіліктің келесі негізгі нысандарын тапсырады:

- 1) банктің қаржылық жағдай туралы есебі;
- 2) банктің жиынтық табысы туралы есебі;
- 3) банктің ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есебі;
- 4) банктің меншікті капиталының өзгерістері жайлы есебі;
- 5) банктің есептік саясаты жайлы ақпарат және түсіндірме жазба.

Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарына сәйкес қаржылық есептілік басқа ақпарат түрлерінен ерекше және есептіліктің әр компоненті нақты, анық болу талабы қойылады.

Қаржылық есеп беру қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарының (IAS) 1-«Қаржылық есеп беруді ұсыну» стандартының талаптарына сәйкес банк қызметінің қаржылық жағдайы мен қаржы нәтижелерінің көрсеткіштерін құрылымдалған ұсынуы болып табылады. Қаржылық есеп берудің мақсаты банк акционерлерін, салымшылар мен клиенттерді, сонымен қатар банк қызметін қадағалау органдарын басқару шешімдерін қабылдау үшін банктің қаржылық жағдайы, қызмет нәтижелері, қаржылық жағдайының өзгеруі, меншікті капиталды қолдану туралы пайдалы ақпаратпен қамтамасыз ету.

Екінші деңгейдегі банктердің меншікті капиталының өзгерістері жайлы есебі (№4 нысаны) банк балансында жылдың басы мен соңындағы көрсетілген меншікті капиталының құрамы жайлы толық ақпаратпен қамтамасыз етеді. Талаптар бойынша есепте ағымды мерзімдегі капитал өзгерістерін элементтер бойынша және олардың бастапқы мен соңғы қалдықтарын салыстырмалы түрде көрсету керек [6].

Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарының (IAS) 1-стандартына сәйкес банктердің меншікті капиталының өзгерістері жайлы есебі келесі мәліметтерді қамтуы керек:

- банктің ағымды кезеңдегі таза пайдасы немесе залалдары;
- ҚЕХС талаптарына сай «Меншікті капитал» бөліміне кіретін табыстар немесе шығыстар баптары;
- есептік саясатта жасалған өзгерістердің әсері және ҚЕХС (IAS) «Есеп саясаты, бухгалтерлік есеп айырысулардағы өзгерістер және қателер» 8-стандарты талап ететін іргелі қателердің түзетулері.

Екінші деңгейдегі банктің меншікті капиталының өзгерістері жайлы есебі акционерлердің банкке салған қаражаттарының өзгерістерін көрсетеді.

Қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттары бойынша есептілікті дайындау және

жасау қағидаларында капитал жайлы екі тұжырымдама бар: қаржылық және физикалық. Қаржылық тұжырымдама инвестицияланған ақша немесе инвестицияланған сатып алу құны ретіндегі капиталды таза активтер деп алады. Ал физикалық тұжырымдама капиталды кәсіпорынның өндірістік күші, яғни бір күнде шығарылған өнім бірлігі ретінде қарастырады. Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарының қағидалары бойынша несиелік ұйымдарға тұжырымдаманы өз беттерінше таңдау мүмкіндігі берілген. Негізінен екінші деңгейдегі банктер қаржылық есептілікті жүргізу үшін капиталдың қаржылық тұжырымдамасын қолданады.

Осы жерде Қазақстандағы екінші деңгейдегі банктердің бухгалтерлік тәжірибесінің әдістемелік негіздерінің Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттары бойынша есеп жүргізу әдістемелігінен ерекшелігі ретіндегі пайданы бағалау және есептілікте капиталға байланысты тұжырымдамаға сәйкес капитал өзгерістерін көрсету айырмашылықтарын айта кету керек. Негізгі айырмашылық – банк пайдасының мәмілілер жасау кезінде пайда болатын міндеттемелердің номиналды сомаларының арасындағы айырма ретінде емес, акционерлердің банк қызметіне салған қаражаттарынан алған табыстары ретіндегі банктің экономикалық теория тұрғысынан нақты өсуі ретінде қарастырылатындығында. Бұл жерде капитал экономикалық теориядағы анықтамаға сәйкес «иесіне табыс табуға мүмкіндік беретін игіліктер, мүліктер жиынтығы» болып табылады.

Банктің меншікті капиталы оның дамуының негізі және банктік қызметтегі тәуекелдердің алдын алу мүмкіндіктерін кеңейтеді. Капитал көлемі адекватты және тиімді басқарылатын банктер меншікті капитал көлемі жеткіліксіз банктермен салыстырғанда мүмкін болатын шығындарға төзімділігі жоғары және іскерлік жігерлік төмендеген кезеңдерде де активті операцияларды орындау қабілеттіліктері бір қалыпты болады. Сондықтан көптеген елдердің орталық банктері екінші деңгейдегі банктердің меншікті капиталының көлемі және құрылымына қойылатын реттеу талаптарын күннен күнге күшейте түседі.

Банктің меншікті капиталының жеткіліктілігін анықтау, реттеу органдарының пікірі бойынша, капиталдың салыстырмалы көлемін есептеу және ол арқылы банкті басқару сапасы мен сенімділігін бақылауға мүмкіндік береді. Әлемдік банктік тәжірибеде қолданылатын әдіс – капитал сомасын банктің активті операцияларының тәуекелдері деңгейімен байланыстыру. Бұл байланыс

Кук коэффициентімен анықталады, яғни банктің меншікті капитал сомасының тәуекел деңгейі бойынша еселенген активтерінің жалпы сомасына қатынасымен өрнектеледі:

$$\frac{\text{Капитал жеткіліктілігінің деңгейі}}{\text{Меншікті капитал Тәуекелдері есептелгендегі активтердің жалпы сомасы}} = \text{Тәуекелдері есептелгендегі активтер сомасының } 8\% \text{-нан кем емес немесе шығындардың } 100 \text{ бірлігіне меншікті капиталдың кем дегенде } 8 \text{ бірлігі сәйкес болу керек [7].}$$

Банк капиталының осындай қабілеті банк қызметін қадағалаудың Базельдік комитетімен 1988 жылы бекітілді. Бұл талапқа сәйкес банктің меншікті капиталы тәуекелдері есептелгендегі активтер сомасының 8%-нан кем емес немесе шығындардың 100 бірлігіне меншікті капиталдың кем дегенде 8 бірлігі сәйкес болу керек [7].

Банктердің меншікті капиталы екі деңгейге бөлінді. Бірінші деңгейдегі капиталға (Tier I) сапасы бойынша жарғылық капиталға жақын активтер кіретін болды. Банктік тәжірибеде капиталдың аталған бөлігі қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттары бойынша есептілікте Shareholder's Equity капиталының мәніне сәйкес келеді.

Екінші деңгейдегі капитал (Tier II) құрамына күмәнді бөліктері, жылжымайтын мүлікқайта бағалау резервтері және субординациялық қарыз еңгізілді. Кук коэффициентінің тиімділігі, ол арқылы мүмкін болатын шығындардың орнын жабуға арналған резервтер құру орындалды. Алайда, капитал мен активтер есептелген тәуекелдер сомасына азаятын болды. Банк капиталы банкті тәуекелдерден сақтау қызметін атқарды.

Банктік қызметті қадағалау және реттеу саласындағы Базель комитетінің келесі құжаттарының бірі – Базель III. Осы құжатқа сәйкес екінші деңгейдегі банктердің базалық капиталына (Common Equity Tier I Capital) және бірінші деңгейдегі капиталдың қосымша бөлігіне талаптар күшейтіледі. Өзгерістер бірнеше кезеңдерге жоспарланған [8].

Алдыңғы жылдары қазақстандық банк жүйесіне меншікті капиталдың сапасы мен жеткіліктілігіне деген жаңа халықаралық талаптардың еңгізілуі өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Базель III банктің реттеулік капиталын құрайтын құралдар сапасына қатаң талаптар бекітеді. Капитал құрамына кіретін элементтер міндетті түрде белгіленген критерийлерге сәйкес келу керек. Егер құралдар Базель III талаптарына сәйкес келмесе, олар біртіндеп капитал құрамынан шығарылады. Ресми мәліметтер бой-

ынша Базель критерийлеріне сәйкес келмейтін құралдар жуық шамамен жалпы қазақстандық екінші деңгейдегі банктердің тәуекелді активтерінің 3,6%-ын немесе капиталдың жалпы деңгейінің 24%-ын құрайды (01.07.12 ж. 23 банкпен берілген деректер бойынша есептелген).

Басқа елдердегі жаңа талаптарға көшу мәселелерін қарастыратын болсақ, бірнеше елдердің орталық банктері капитал жеткіліктілігінің ең төменгі мәндерін Базель стандарттарынан жоғары деңгейде бекіту туралы шешім қабылдады. Швецияда Базель стандарттарына көшу мерзімі 2013-2015 жылдарға жоспарланды және негізгі капиталға тәуекелді активтердің 9,5%-дан кем емес; капиталдың жалпы деңгейіне тәуекелді активтердің 12%-дан кем болмауын талап етіледі. Аустрия жүйе құрушы банктердің капиталының жалпы деңгейін 11,5% деп және контрциклдік буферді тәуекелді активтердің 3% деңгейінде бекітті. Швейцарияда жүйе құрушы банктердің консервациялық буферді есептегендегі негізгі капитал деңгейі тәуекелді активтердің 19% дейін жетеді, ал қалған банктер консервациялық буферді есептегенде негізгі капитал деңгейін тәуекелді активтердің 9,2%-дан төмен емес деңгейде қамтамасыз ету керек. Банктің жүйелік мәніне байланысты бекітілетін прогрессивті үстеме 1-6%. Сингапурда қызмет ететін банктердің барлығы реттеу органдарымен жүйе құраушы болып табылатындықтан барлық талаптар Базель III стандарттарынан жоғары, сәйкесінше жүйелік буфер қарастырылмаған. Малайзия, Канада, Германия, АҚШ мемлекеттері капитал жеткіліктілігінің Базель III стандарттарымен бекітілген нормативтерін қабылдауды көздеп отыр.

Көптеген елдерде банктердің меншікті капитал жеткіліктілігіне қойылатын талаптар Базель III стандарттарынан жоғары және көшу мерзімдері де Базель III бекіткен мерзімдерден қысқа.

Халықаралық есеп айырысу банкінің зерттеулері нәтижесінде Базель III стандарттарымен бекітілген капитал жеткіліктілігінің минималды мәндері қазақстандық екінші деңгейдегі банктерге тән тәуекелдерді жаба алмайтыны белгілі болды. Сондықтан, отандық банктердің ерекше тәуекелдерге капитал адекваттылығы Базель III талаптарымен ұсынылатын деңгейден жоғары деңгейде қамтамасыз етіледі, осы жағдай халықаралық тәжірибемен де дәлелденіп отыр.

Базель III екінші деңгейдегі банктердің негізгі капиталына талаптарды күшейтумен қатар банктік қызметті реттеудің жаңа құралдары «динамикалық провизиялар» және «контрциклдік буфер» қалыптастыруды талап етеді

1-кесте – Базель III стандарттарын әлемдік банктік тәжірибеге еңгізу тәртібі

Ел		Еңгізу мерзімі	Негізгі капитал (СЕТ), %	Капиталдың жалпы деңгейі, %	Консервациялық буфер, %	Негізгі капитал + консервациялық буфер, %	Басқа буферлары	
							Контрицилдық буфер, %	Жүйе құрушы бандің (ЖҚБ) буфері, %
Базель III	барлық банктерге	2013-2019	4,5	8	2,5	7	0-2,5	1-2,5
Қазақстан	барлық банктерге	2013-2019	7	12	3	10	0-3	1
Ресей	барлық банктерге	-	5,6	10	-	-	-	-
Аустралия	барлық банктерге	2013-2016	4,5	8	2,5	7	0-2,5	-
Аустрия	барл	2013-2016	4,5	11,5	2,5	7	0-3	3
	ЖҚБ							
Швеция	барл	2013-2015	4,5	8	2,5	7	0-2,5	-
	ЖҚБ		9,5	12		12		
Жаңа Зеландия	барл	2013-2017	4,5	8	2,5	7	0-2,5	1-2,5
Испания	барл	2013-2015	4,5	8	2,5	7	0-2,5	-
Швейцария	барл	2013-2018	4,5-6,7		2,5	7-9,2	0-2,5	1-6
	ЖҚБ		4,5		8,5	13		
Үндістан	барл	2013-2018	5,5	9	2,5	8	0-2,5	-
Қытай	барл	2013-2019	5	10,5	2,5	7,5	0-2,5	1
Филиппин	барл	2013-2014	6	10	2,5	8,5	0-2,5	-
Сингапур	барл	2015-2019	6,5	10	2,5	9	0-2,5	-
Малайзия	барл	2013-2019	4,5	8	2,5	7	0-2,5	1-2,5
Канада	барл	2013-2019	4,5	8	2,5	7	0-2,5	1-2,5
Германия	барл	2013-2019	4,5	8	2,5	7	0-2,5	1-2,5
АҚШ	барл	2013-2019	4,5	8	2,5	7	0-2,5	1-2,5

Ескерту: [9]

Әдіснамалық көзқарастан *динамикалық провизиялар* бір кезеңде пайда болатын, күтілетін шығындарға негізделеді, сонымен қатар провизияларды жинақтауға бағытталады және банктің қаржылық жағдайы төмендегенде қолданылады. Сонымен қатар, қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарының 9-шы стандартына сәйкес провизияларға аударымдар деңгейі күтілетін шығындар моделінде қолданылатын болашақ экономикалық жағдайлардың болжамдарына байланысты болуы мүмкін.

Капиталдың *контрциклдық буферінің мақсаты* жалпы банк секторының несиелік белсенділігіне әсер ету арқылы экономикадағы жүйелі тәуекелдерді болдырмау. Ал динамикалық провизиялар әрбір жеке банктің несиелік белсенділігіне байланысты, сонымен қатар олар берілген кезеңдегі өзгермелі несиелік шығындарды жабу арқылы «бірінші қорғаныс желісі» рөлін атқарады және банк капиталының сақталуын қамтамасыз етеді.

Динамикалық провизиялар және контрциклдық буфер банктік қызметтегі кезеңдік тәуекелдерді төмендетуде бір-бірін толықтыратын банк капиталын басқару құралдары. Екінші деңгейдегі банктің динамикалық провизиялары тәуекелді активтердің 1,25%-нан жоғары емес көлемінде екінші деңгейдегі капитал құрамына кіреді [9].

Жүйелі резерв жүйе құрушы екінші деңгейдегі банктің шығындарын жабуға арналған. Жүйелі резерв – банктің үлестірілмеген пайдасының немесе акцияларының бір бөлігі, жүйелі тәуекелдердің орнын толтыруға бағытталған. Себебі экономика төмендегенде жүйелі тәуекелдер жалпы жүйеге тарайды, ал жүйе құрушы банктер осыдан бірінші болып зардап шегеді.

Екінші деңгейдегі банктің капитал құрылымындағы жаңа қаржылық құралдар, мамандардың айтуынша, элементтерді кеңейтіп, ал меншікті капиталдың сапасын бағалау жиынтық банктік тәуекелдердің әртүрлі аспектілерін ескергенде күрделене түседі. Капиталдың тәуекелдерді төмендетудегі мүмкіндіктерін меншікті капиталдың көлемі мен сапасына базельдік көзқарастар белгілейді. Базель III жаңа талаптары банкілерден меншікті капиталды негізгі (Tier I) және қосымшаға (Tier II) бөлумен қатар; негізгі капиталды (Tier I) қосымша: базальдық капитал (Common Equity Tier I) және қосымша капитал (Additional Tier I) ретінде элементтерге бөлуді талап етті. Базальдық капиталға (Common Equity Tier I) ең жоғары сапалы капитал, яғни жәй акциялар мен бөлінбеген пайда жатады. Банктің

қаржылық жағдайына қатер төнгенде жәй акцияларға конвертацияланатын артықшылығы бар акциялар немесе «тұрақты» субординациялық облигациялар қосымша қаржылық құралдар ретінде қосымша капитал болып табылады [10].

Бұндай көзқарастар банкілердің меншікті капиталына деген талаптарды күшейтіп, олардың қаржылық тұрақтылығына «қауіпсіздік құралы» болады.

Базель III талаптарының негізгі мақсаттары – елдердегі банктік жүйелердің қаржылық және экономикалық дағдарыстарға тұрақтылығын жоғарылату, тәуекелдерді басқару және оларды бағалау сапасын жақсарту, айқындылығын және қаржы институттарымен ақпарат ашу стандарттарын жоғарылату [11].

Банктік меншікті капиталдың жеткілікті болуы жалпы әлемдік банк жәйесіндегі басты мәселердің бірі. Сондықтан бұл проблеманы шешу үшін тек қана жаңа стандарттарды қабылдау жеткіліксіз болар. Банктік қызметті қадағалаудың Базель комитетінің үшінші рет толықтырылып банкілерге ұсынған талаптары осы негізгі көкейтесті мәселенің шешілуі үшін жасалын шаралардың негізгілері болып табылады.

Ал қазақстандық екінші деңгейдегі банкілердің жағдайына келетін болсақ, аталған талаптар олардың басым көпшілігінің қаржылық жағдайын қиындатуы анық. Қолданыстағы талаптар активтерді несиелік тәуекел дәрежесі бойынша есептегенде Базельмен ұсынылатын стандарттардан да қатаң, сондықтан отандық банкілердің капитал жеткіліктілігінің нормативтерін орындау мүмкіндіктеріне қосымша қысым жасалады және бәсекеге қабілеттіліктеріне кері әсер етеді. Капиталдың минималды деңгейіне және капитал құралдарының сапасына талаптарды бірденнен күшейту отандық банкілердің капиталы мен активтеріне ауыр тиетіні алға тартылады.

Күшейтілген талаптар екінші деңгейдегі банкілердің қосымша капиталға деген қажеттіліктерін қысқарту тәсілі ретінде баланстан тыс операциялардың көлемінің жедел өсуіне әкелетіні анық. Халықаралық валюталық қордың эксперттері алдыңғы жылдары Базель II талаптарының еңгізілуі жаппай активтертерді баланстан тыс шығару жағдайларына әкеліп, көлеңкелі банктік қызметтің өсуіне ықпал еткенін айтады. Осындай өзгерістер қаржылық дағдарыстың теңдеуіне себеп болды [12].

Базель III стандарттарының капитал адекваттылығына қатысты реттеу талаптары экономикалық өсу қарқынына негативті әсер етуі мүмкін-

дігі де айтылады. Осындай шаралардың салдары ретіндегі жалпы ішкі өнімнің төмендеу көлемі, мамандардың пікірінше, екінші деңгейдегі банктердің меншікті капитал көлемін бекітілген нормативтерден артық қалыптастыруларына, банктердің жаңа талаптарға өту мерзімдеріне және т.б факторларға байланысты.

Алайда, банктің меншікті капиталының жеткіліктілігіне қойылатын Базель III талаптарының оң нәтижесі ретінде екінші деңгейдегі банктерге жоғары сапалыменшікті капитал қалыптастырып банктік дағдарыстарға төтеп беру мүмкіндіктерін жоғарылататыны айтылады. Халықаралық есеп-айырысу банкімен жасалған модель қорытындылары капитал жеткіліктілігінің коэффициенттерін (капиталдың ең сенімді, тұрақты баптары бойынша) 7%-дан 8%-ға көбейту дағдарыстың пайда болу ықтималдылығын 5,1%-дан 3,1%-ға төмендететінін көрсетеді [13]. Сонымен қатар банктің бастапқы капитал деңгейі төмен болған сайын, дағдарыс ықтималдылығының төмендеу тиімділігі жоғары [14].

Сонымен екінші деңгейдегі банктерде меншікті капиталдың бухгалтерлік есебі мен бақылауын ұйымдастыру мәселелерін зерттеу нәтижесінде келесі қорытындылар жасалды.

Банк капиталы ең күрделі болып саналатын бухгалтерлік категориялардың бірі. Екінші деңгейдегі банктің саны мен сапасы жағынан жеткілікті меншікті капиталының болуы банктік реттеу және қадағалау органдары тарапынан талап етілетін негізгі көрсеткіш. Банктік қызметті қадағалаудың Базель комитетінің құжаттарында келесі қағида бекітілген: «банктік қадағалау органдары барлық банктер үшін капитал жеткіліктілігі талаптарына сәйкестілікті анықтау керек. Осы талаптардың банктің тәуекелдер деңгейіне сәйкес келуі, сонымен қатар капиталдың мүмкін болатын шығындарды жабу қабілетін ескере отырып оның нақты құрамдас бөліктерін анықтай алуы маңызды».

Демек, ең бастысы кенеттен болатын күтілмейтін банктік тәуекелдерді анықтап, орын алатын шығындар деңгейін дұрыс бағалай білу, яғни

олардың банк тарифтерінде және резервтерде толық есептелуінің маңызы зор. Сондықтан банктің экономикалық капиталы бір жағдайда реттеулік капиталдан аз немесе көп талап етіледі.

Аталған банктік тәуекелдердің дұрыс бағалануы банктің ақпараттар жүйесінің және банктегі есеп пен есептіліктің ұйымдастырылу деңгейіне, яғни меншікті капитал жайлы есептілік мәліметтерінің айқындылығы мен толықтылығына тікелей байланысты.

Мәселенің дұрыс шешілуіне келесі шаралардың орындалуы өз септігін тигізеді:

– Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінде, сонымен қатар екінші деңгейдегі банктерде қызмет ететін жетекші мамандармен банктердің қаржылық жағдайын сапалы талдаудың жетік технологияларын меңгеру;

– қадағалау органдары және банктер тарапынан банктік тәуекелдерді бақылау, талдау жүйесін жетілдіру, яғни тәуекелдердің әрбір жеке банк үшін ең жоғарғы деп есептелетін деңгейлерін анықтау;

– екінші деңгейдегі банктердің қаржылық жағдайының тұрақтылығын қамтамасыз ететін резервтер құру тәртібін өзгерту;

– Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің Қаржылық қадағалау комитетінің мамандарымен екінші деңгейдегі банктерді басқару сапасын бағалаудың әдістемелігін дайындау және оны меңгеру. Аталған құжат банктің қаржылық жағдайының төмендеуінің алдын-алу шараларын айқындау үшін маңызы зор;

– отандық екінші деңгейдегі банктер қаржылық есептіліктеріндегі меншікті капитал жайлы ақпараттың халықаралық стандарттарының талаптарына сәйкес терең және толық болуын қамтамасыз ету керек.

Осы жағдайда банктердің меншікті капиталының бухгалтерлік есебі мен бақылауының мәліметтерін қолданып банктің несиелік портфелі, оның табыстары мен шығыстары жайлы реттеу органдарына, сонымен қатар басқару шешімдерін қабылдау үшін акционерлерге ұсынуға болады.

Әдебиеттер

- 1 Дж. Синки, Мл. Управление финансами в коммерческих банках. Пер. с англ. 4-го переработанного издания / под ред. Р.Я. Левиты. Б.С. Пинскера. – М., 1994, Cataltaxu. – 820 с.
- 2 Сейткасимов Г.С., Шаяхметова К.О., Абдраимова Г.Т., Бухгалтерский учет и отчетность в банках: учебник / Под ред. Сейткасимова Г.С. – Алматы: Қаржы-қаражат; Раритет, 2000. – 456 с.
- 3 Хендриксен Э.С., Ван Бреда М.В. Теория бухгалтерского учета. Пер. с англ. / Под ред. проф. Я.В. Соколова. – М: Финансы и статистика, 1997. – 576 с.

- 4 Миржакыпова С.Т. Бухгалтерский учет в банках. Учебник. – Алматы: Экономика, 2007. – 875 с.
- 5 Новый План счетов банков второго уровня Республики Казахстан / Письмо Национального банка № 310 от 15 октября 2000 года
- 6 Приказ Министра МФ РК от 12 сентября 2012 года № 418 «О внесении изменений и дополнений в приказ Министра финансов Республики Казахстан от 8 июля 2010 года № 325 «Об утверждении форм и правил составления и представления финансовой отчетности.
- 7 Тавасиев А.М., Бычков В.П., Москвин В.А. Банковское дело: базовые операции для клиентов: учебное пособие / Под ред. А.М.Тавасиева. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 304 с.
- 8 «Basel III: A Global Regulatory Framework for More Resilient Banks and Banking System. – Bank for International Settlements, December 2010 (rev. Jun 2011). <http://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf>
- 9 Справка по методологии внедрения стандартов Базель III в Казахстане.
- 10 Карпова Е.С., Новашина Т.С. К вопросу о сущности экономического капитала // Банковские услуги. – 2013. – №8. – С. 26-31
Сайт – <http://finvector.ru>
- 11 Базель III значительно ужесточает требования.// Банковское обозрение, 2013. – [http:// www.banki.ru-news/bankpress/?id=4749628](http://www.banki.ru-news/bankpress/?id=4749628)
- 12 Cosimano T.F. Hakura D.S. Bank Behavior in Response to Basel III: A Cross-Country Analysis International Monetary Fund. May 2011. [http:// www.imf.org/ external//pubs /ft/wp 2011/wp/wp11119.pdf](http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp/wp11119.pdf)
- 13 An Assessment of the Long-Term Impact of Stronger Capital and Liquidity Requirements. Bank for International Settlements. August 2010. [http:// www.bis.org/publ/bcbs173.pdf](http://www.bis.org/publ/bcbs173.pdf)
- 14 Bazel III: Long-term Impact on Economic Performance and Fluctuations. Bank for International Settlements. February 2011. [http:// www.bis.org/publ/work338.pdf](http://www.bis.org/publ/work338.pdf)

References

- 1 Dzh. Sinki, Ml. Upravlenie finansami v kommercheskih bankah. Per. s angl. 4-go pererabotannogo izdaniya / pod red. R.Ja. Levity. B.S. Pinskera. M.:1994, Cataltaxy. – 820 s.
- 2 Sejtkasimov G.S., Shajahmetova K.O., Abdraimova G.T., Buhgalterskij uchet i otchetnost' v bankah: Uchebnik / Pod red. Sejtkasimova G.S. – Алматы: Қаржы-қаражат; Раритет, 2000. – 456 s.
- 3 Je.S. Hendriksen., M.V. Van Breda. Teorija buhgalterskogo ucheta: Per. S angl. / Pod red. prof. Ja.V. Sokolova. – М: Финансы i statistika, 1997. – 576 s.
- 4 Mirzhakypova S.T. Buhgalterskij uchet v bankah. Uchebnik. – Алматы: Jekonomika, 2007. – 875 s.
- 5 Novyj Plan schetov bankov vtorogo urovnja Respubliki Kazahstan / Pis'mo Nacional'nogo banka № 310 ot 15 oktjabrja 2000goda
- 6 Prikaz Ministra MF RK ot 12 sentjabrja 2012 goda № 418 «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v prikaz Ministra finansov Respubliki Kazahstan ot 8 ijulja 2010 goda № 325 «Ob utverzhenii form i pravil sostavlenija i predstavlenija finansovoj otchetnosti.
- 7 Tavasiev A.M., Bychkov V.P., Moskvina V.A. Bankovskoe delo: bazovye operacii dlja klientov: Uchebnoe posobie / Pod red. A.M. Tavasieva. – М.: Финансы i statistika, 2005. – 304 s.
- 8 «Basel III: A Global Regulatory Framework for More Resilient Banks and Banking System. – Bank for International Settlements, December 2010 (rev. Jun 2011). <http://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf>
- 9 Spravka po metodologii vnedrenija standartov Bazel' III v Kazahstane.
- 10 Karpova E.S., Novashina T.S. K voprosu o sushhnosti jekonomicheskogo kapitala // Bankovskie uslugi. – 2013. – №8. – С. 26-31.
Сайт – <http://finvector.ru>
- 11 Bazel' III znachitel'no uzhestochaet trebovanija.// Bankovskoe obozrenie, 2013. – [http:// www.banki.ru-news/bankpress/?id=4749628](http://www.banki.ru-news/bankpress/?id=4749628)
- 12 Cosimano T.F. Hakura D.S. Bank Behavior in Response to Basel III: A Cross-Country Analysis International Monetary Fund. May 2011. [http:// www.imf.org/ external//pubs /ft/wp 2011/wp/wp11119.pdf](http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp/wp11119.pdf)
- 13 An Assessment of the Long-Term Impact of Stronger Capital and Liquidity Requirements. Bank for International Settlements. August 2010. [http:// www.bis.org/publ/bcbs173.pdf](http://www.bis.org/publ/bcbs173.pdf)
- 14 Bazel III: Long-term Impact on Economic Performance and Fluctuations. Bank for International Settlements. February 2011. [http:// www.bis.org/publ/work338.pdf](http://www.bis.org/publ/work338.pdf)